

*Швец О. В.,
старший викладач кафедри іноземної філології,
перекладу та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький ДПУ
імені Григорія Сковороди»*

НОМІНАТИВНІ РЕЧЕННЯ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КОГНІТИВНОЇ ТА КОМУНІКАТИВНОЇ ФУНКЦІЙ МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, ФРАНЦУЗЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У статті розкрито специфіку реалізації когнітивної та комунікативної функцій мови номінативними реченнями англійської, французької та української мов. Встановлено, що когнітивна функція мови реалізується шляхом репрезентації номінативних речень досліджуваних мов 6 спільними типами синтаксичних концептів. Процес реалізації комунікативної функції мови представлений участю номінативних речень у репрезентативних, директивних, експресивних та квеситивних мовленнєвих актах.

Ключові слова: номінативне речення, когнітивна функція мови, комунікативна функція мови, синтаксичний концепт, мовленнєвий акт.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку лінгвістики відзначений виявом особливої уваги з боку науковців до дослідження функцій мови у їх взаємозв'язку з людським мисленням, вивчення складної та багатогранної картини співвідношення мисленнєвої діяльності, що відображає процес пізнання дійсності людиною, з мовними знаками та залученням до пізнання мовних явищ напрацювань інших галузей знань, у тому числі й когнітології.

Процес пізнання, що ґрунтується на русі думки від відомого до невідомого, знаходить своє відображення у судженні, що є підґрунтям для формування такої одиниці комунікації, як речення. Номінативні речення є одним із досить поширених у мовленні типів комунікативних одиниць, здатних повідомляти про щось нове чи щось відоме, виконуючи тим самим базові функції мови, що й обґрунтовує актуальність пропонованої статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема реалізації функцій мови та засобів їх вербалізації продовжує перебувати у центрі уваги дослідників, які вивчають їх у взаємозв'язку з процесами породження мовлення – роботи О.О. Лєонтєва [1], І.М. Кобозевої [2], М.М. Болдирєва та Л.О. Фурс [3], у плані співвіднесення повідомлення з оточуючою реальністю (Н.Ю. Шведова [4]), відображення результатів пізнавальної діяльності людини на ментальному рівні – напрацювання З.Д. Попової, Й.А. Стерніна [5], М.М. Болдирєва, Л.О. Фурс [3] та С.С. Кузьміної [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість наукових розвідок, присвячених проблемі репрезентації процесу концептуалізації дійсності людиною синтаксичними засобами мови, недостатньо дослідженою залишається проблема відображення результатів світосприйняття номінативними реченнями, які володіють особливим статусом серед знарядь вербалізації ре-

зультатів пізнавальної діяльності людини, оскільки орієнтовані на дотримання принципу економії мовних засобів надзвичайно необхідного в умовах сучасного суспільного розвитку.

Мета статті – виявити специфіку реалізації когнітивної та комунікативної функцій мови засобами номінативних речень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кожний тип суспільства, незалежно від рівня його розвитку, не здатен існувати без мови. Обслуговуючи потреби суспільства загалом та кожного його члена зокрема, мова виконує низку функцій, що є надзвичайно важливими як для всього суспільства, так і для кожної людини. Функції мови є тими функціональними характеристиками мовленнєвої діяльності, які виявляються у будь-якій мовленнєвій ситуації.

Представники різних лінгвістичних напрямів виділяють різну кількість функцій, притаманних будь-якій мові світу. Усі функції мови поділяють на основні (базові) та похідні (другорядні). Лінгвістична традиція пов'язана з відведенням пріоритетної ролі комунікативній функції як важливому засобу людського спілкування, забезпечення інформаційних процесів у сучасному суспільстві та досягнення взаєморозуміння між учасниками комунікації у будь-якому типі суспільства.

Поворот лінгвістичних розвідок у площину антропоцентричного підходу сприяв розвитку наук когнітивного циклу, представники яких зосередили увагу на дослідженні ментальних або когнітивних процесів, що відбуваються у свідомості людини і пов'язані як з концептуалізацією дійсності індивідом, так і з виявленням структур мовної репрезентації результатів пізнавальної діяльності. Зазначене уможливило висунення на перший план дослідження мови як засобу пізнання світу, репрезентації ментальної діяльності людини, а отже і її когнітивної функції – знаряддя оволодіння знаннями та суспільно-історичним досвідом, організації, збереження і трансляції із покоління в покоління знань про світ та засобу репрезентації й моделювання позамовної дійсності [2].

На сьогодні загальноновизнаними базовими функціями мови є когнітивна та комунікативна – рівноправні по відношенню одна до одної, оскільки комунікація неможлива без когніції, а спілкування має на меті пізнання, здобуття нових знань, їх опрацювання, зберігання і передачу іншим поколінням.

Мова є найбільш економним і доступним засобом, що дозволяє схематизувати досвід людства і співвідносити його з дійсністю у ході практичного і теоретичного оволодіння об'єктивною реальністю. Розуміння мови як «засобу формування і вираження думки, збереження й організації знання у свідомо-

сті людини, обміну знаннями» [3] сприяло зосередженню уваги дослідників на встановленні способів репрезентації знань на ментальному та мовному рівнях.

Як відомо, мовна репрезентація мисленнєвого образу здійснюється лексичними, фразеологічними та синтаксичними засобами. Науковцями доведено, що «синтаксис посідає центральне місце у граматичній системі мови. Це визначається тим, що у сфері синтаксису перебувають ті мовні одиниці, які безпосередньо співвідносять повідомлюване з реальною дійсністю, включаючи сюди як зовнішню, так і внутрішню, інтелектуальну й емоційну сферу життя» [4, с. 5].

Результати проведених лінгвістичних досліджень також доводять, що саме за допомогою синтаксичних одиниць здійснюється власне процес комунікації, до того ж у синтаксисі дуже наочно виявляється багато тенденцій, під впливом яких формуються мовні одиниці різних рівнів.

Виходячи зі сказаного вище, синтаксична організація мовлення є найважливішим структурним компонентом мовної особистості, що зумовлено семантичною та граматичною специфікою речення. Очевидно, саме тому вважається, що мовлення людини розпочинається з синтаксису, з усвідомлення його законів, із засвоєння правил побудови одиниць мови – словосполучень і речень та їх використання у мовленні.

Вибір одиницею дослідження саме номінативних речень зумовлений необхідністю глибшого пізнання моделювання синтаксичних структур репрезентації результатів пізнавальної діяльності індивіда на основі простого односкладного речення, здатного найекономічнішим способом відображати результати концептуалізації дійсності людиною мовними засобами.

Породження мовлення розглядається науковцями як процес вираження задуму, думки за допомогою слів, а тому обов'язково зорієнтоване на організацію майбутнього повідомлення, тобто його підготовку та втілення в мовленнєві форми. Розроблена дослідниками модель породження мовлення відображає етапи перетворення думки на синтаксичну структуру репрезентації знань.

Рис. 1. Модель породження номінативного речення

Грунтуючись на результатах численних теоретичних досліджень та взявши за основу модель породження мовлення О.О. Леонтьєва [1], ми змоделювали процес породження номінативного речення, який є залежним від структури мови поетапним лінгвокогнітивним процесом переходу від особистісних смислів адресанта до узуалізованих мовних значень, зрозумілих адресату.

Як видно з рис. 1, процес породження номінативного речення розпочинається з визначення мотиву, тобто бажання адресанта виразити у розгорнутій мовній формі певну думку. Мотив до мовленнєвої дії породжує замисел, який завдяки внутрішньому програмуванню «трансформується» в узагальнену смислову схему висловлювання, на основі якої виникає власне висловлювання. На етапі визначення смислових одиниць має місце синтаксична організація майбутнього висловлювання. Завершується цей процес процедурою визначення змісту мовленнєвого висловлювання відповідно до комунікативної ситуації (див. рис. 1.).

Когнітивний підхід до вивчення мови пов'язаний із виділенням концепту як одиниці репрезентації мисленнєвої діяльності людини на різних мовних рівнях. Усе розмаїття реальних ситуацій у ході пізнавально-мовленнєвої діяльності зводиться людським мисленням до певних зразків – типових ситуацій, отже цілком логічно можна припустити, що результат цієї компілятивної роботи повинен закріпитися у синтаксичних моделях. Такими моделями у мові є структурні схеми речень, що вербалізують синтаксичні концепти. У своєму дослідженні ми виходили з того, що синтаксичні структурні схеми мають знакову природу та свої позначувані – синтаксичні концепти, яким відводиться ключова роль у формуванні й організації синтаксичної системи мови.

Грунтуючись на даних розвідок С.С. Кузьміної [6], З.Д. Попової, Й.А. Стерніна [5] М.М. Болдирева та Л.О. Фурс [3], було сформульовано визначення синтаксичного концепту як такого, що відображає синтаксичними одиницями у максимально абстрагованому вигляді інформацію про тип ситуації, вираженої у термінах ментальних схем.

Виходячи з положення про інформативну достатність ментальних схем, реалізованих номінативними реченнями в англійській, французькій та українській мовах, у матеріалі дослідження було виокремлено 6 типів синтаксичних концептів, що є універсальними для зазначених мов, позначуваними яких виступають номінативні речення англійської, французької та української мов.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що номінативні речення реалізують у мовленні синтаксичні концепти, які моделюють інформацію онтологічного плану про:

– об'єкти: БУТТЯ ОБ'ЄКТА [ХТО / ЩО ІСНУЄ]: англ. *Music hall stage* [7, p. 66]; фр. *Le docteur* [8, p. 50]; укр. *Софія Річинська* [9, с. 268]; ВОЛОДІННЯ ОБ'ЄКТОМ [ХТО / ЩО НАЛЕЖИТЬ КОМУ]: англ. *Our souls* [7, p. 64]; фр. *Sa fille* [10, p. 183]; укр. *Його дружина* [9, с. 598]; НЕБУТТЯ ОБ'ЄКТА [ХТО / ЩО НЕ ІСНУЄ]: англ. *Not a sinner* [7, p. 77]; фр. *Nulle compassion pour ces inconnus* [10, p. 98]; укр. *Hi, це не оптична омана* [9, с. 532];

– їх властивості: БУТТЯ ОЗНАКИ ОБ'ЄКТА [ХТО / ЩО Є ЯКИМ]: англ. *Nice country residence* [7, p. 113]; фр. *Le vrai conseil de famille* [8, p. 49]; укр. *Грати з металевого пруття* [11, с. 398];

– просторову та часову віднесеність об'єктів: БУТТЯ ОБ'ЄКТА У ПРОСТОРИ АБО ЧАСІ [ХТО / ЩО ІСНУЄ ДЕ

АБО КОЛИ]: англ. *Huguenot churchyard near there* [7, p. 84]; *After dinner on a Sunday* [7, p. 114]; фр. *Des guerres partout, des...* [8, p. 219]; *Hier, confessions* [10, p. 70]; укр. *Воронки край шляху* [12, с. 88]; *Тисяча дев'ятсот шістнадцятий* [9, с. 61];

– стан об'єктів: БУТТЯ СТАНУ ОБ'ЄКТА ТА СТАНУ ПРИРОДИ [ХТО / ЩО ПЕРЕБУВАЄ В ЯКОМУ СТАНІ]: англ. *Blind faith* [7, p. 81]; *Cricket weather* [7, p. 86]; фр. *Peur de la mort* [10, p. 207]; *Vent et pluie* [10, p. 97]; укр. *Типова дисгармонія поведінки* [11, с. 331]; *Безгоміння* [12, с. 109].

Отже, у процесі реалізації когнітивної функції мови, номінативні речення представлені у вигляді синтаксичних концептів, що є узагальненими ментальними образами сприйнятої людиною дійсності, та моделюють різні типи онтологічної інформації.

Інформація, представлена на ментальному рівні синтаксичними концептами, реалізується у мовленні завдяки комунікативній функції, яка тісно пов'язана з когнітивною. Комунікативна функція мови забезпечує інформаційний зв'язок між членами суспільства. Вона представлена мінімальною одиницею ситуації спілкування – мовленнєвим актом.

Мовленнєвий акт визначають як певний фрагмент інформації, предмет обміну думками, що трактується як створення відповідного речення в певних умовах із конкретною метою. Відповідно до існуючих класифікацій виділяють такі прагматичні типи мовленнєвих актів: перформативи, констатииви (репрезентативи), директиви, експресиви, квеситиви (інтерогативи) тощо.

Аналіз фактичного матеріалу дослідження засвідчив можливість номінативних речень досліджуваних мов виражати прагматичні значення таких мовленнєвих актів: репрезентативи, директиви, експресиви, квеситиви.

Іллокутивною метою репрезентативів, реалізованих номінативними реченнями, є прагнення адресанта повідомити адресату про:

– особу / предмет / подію, що перебувають у полі його зору: англ. *Alexander Keyes* [7, p. 116]; фр. *Le docteur* [8, p. 50]; укр. *Кульбака Порфир...* [11, с. 446];

– фізичний / емоційний стан об'єкта / предмета; стан оточуючого / природного середовища англ. *And the women, fear of God in their faces* [7, p. 379]; фр. *Quelle brave femme* [13, p. 219]; укр. *День повен сонця, повен весни* [11, с. 305];

– часову або просторову співвіднесеність об'єктів / предметів: англ. *A sofa in a westend club* [7, p. 133]; фр. *La fin de l'été* [8, p. 144]; укр. *Десять там і мамин гектар* [11, с. 376];

– наявність у нього або іншої особи об'єктів певного класу та охарактеризувати названі об'єкти / предмети, змалювати їх зовнішній вигляд: англ. *Young student* [7, p. 66]; фр. *Une femme perverse* [8, p. 181]; укр. *А поки що – небосхили ясні* [11, с. 178].

Вплив на адресата є глобальною метою, яку ставить собі мовець у процесі комунікації, і найбільше ця мета увиразнюється у спонуваннях, віднесених до директивних мовленнєвих актів. Комунікативна мета директивів полягає у тому, що мовець прагне змусити слухача втілити в життя певний стан речей, який відповідає його інтересам.

Директивні мовленнєві акти поділяються на категоричні (накази, інструкції, заборони, дозволи) та некатегоричні (прохання, побажання, поради, рекомендації, пропозиції, попередження, застереження). Директивне висловлювання як елементарна одиниця спілкування та як цілеспрямований мовленнєвий акт функціонує у конкретних спонукальних ситуаціях, засоба-

ми відображення яких є номінативні речення: англ. *Not a word more on that subject* [7, p. 12] (заборона продовжувати розмову); фр. *Vivement la soupe!* [13, p. 62] (вимога подати якнайшвидше обід); укр. *Пост не місце для побачень* [12, с. 19] (заборона перебувати на посту спостереження стороннім особам).

Мова у своїй комунікативній функції придатна не лише для висловлення людиною думок, але й для вираження нею суб'єктивного ставлення до висловлюваного – почуттів, емоцій, оцінки, оскільки саме вони (емоції, воля, оцінка) – невід'ємні фактори у пізнанні людиною дійсності.

Номінативні речення досліджуваних мов реалізують комунікативну функцію мови, передаючи емоційне ставлення автора / мовця до зображуваних подій чи осіб: англ. *A ponderous Saxon* [7, p. 4] (нарікання на зневажливе ставлення певної особи до оточуючих); фр. *Quelle brave femme* [13, p. 219] (захоплення сміливістю жінки); укр. *Отакий майстер* [11, с. 402] (захоплення майстерністю особи).

Іншим видом мовленнєвих актів, в яких функціонують номінативні речення реалізуючи комунікативну функцію мови, є квеситивні висловлювання, здатні не лише виражати значення питальності, але й передавати смисли інших типів модально-інтенційних висловлювань – констативів, директивів, експресивів.

Номінативне речення у питальній формі, слугує не для констатації факту буття предметів чи явищ, а вираження прагнення мовця отримати, підтвердити або заперечити інформацію про них: англ. *Height of a tower?* [7, p. 55] (прагнення пересвідчитися у власному припущенні); фр. *Raisons précises?* [8, p. 20] (прагнення дізнатися причину погіршення здоров'я); укр. *Солоне курсантське життя?* [12, с. 78] (намагання підтвердити власну точку зору).

Як бачимо, номінативні речення є одиницями реалізації комунікативної функції мови, завдяки їх участі у різних типах мовленнєвих актів з метою встановлення та підтримки контакту між учасниками комунікації.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтвердили припущення про можливість реалізації когнітивної та комунікативної функцій досліджуваних мов номінативними реченнями. Когнітивна функція мови не лише дозволяє фіксувати результати мисленнєвої діяльності людини, а й використовувати їх у процесі міжособистісної комунікації завдяки їх втіленню у мовні форми. Комунікативна функція мови тісно пов'язана з когнітивною, реалізуючись завдяки повідомленню індивіду різного роду інформації, впливу на нього, встановленню та підтримці контактів між учасниками комунікації.

Перспективи подальших досліджень полягають у можливості залучення до дослідження матеріалу інших мов.

Література:

1. Леонтьев А.А. Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания [4-е издание, стереотипное]. Москва: КомКнига, 2007. 312 с.
2. Кобозева И.М. Лингвистическая семантика: учебное пособие. Москва: Эдиториал УРСС, 2000. 352 с.
3. Болдырев Н.Н., Фурс Л.А. Репрезентация языковых и неязыковых знаний синтаксическими средствами. Филологические науки. Москва, 2004. №3. С. 67–74.
4. Русская грамматика. Синтаксис / под ред. Н.Ю. Шведовой. Москва: Наука, 1980. Т. 2. 709 с.
5. Попова З.Д., Стернин И.А. Очерки по когнитивной лингвистике [изд. третье]. Воронеж: Изд-во «Истоки», 2003. 191 с.

6. Кузьмина С.Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях. Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение. Челябинск, 2012. № 17 (271). Вып. 66. С. 87–90.
7. Joyce J. Ulysses. New York: Vintage Books: A Division of Random House, 1961. 806 p.
8. Sagan F. Un peu de soleil dans l'eau froide. Paris: Flammarion, 1969. 272 p.
9. Вільде І. Сестри Річинські. Книга друга. Київ: Дніпро, 1977. 690 с.
10. Bernanos G. Journal d'un curé de campagne. Paris: Édition du groupe «Ebooks libres et gratuits», 1936. 263 p.
11. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах. Т. 5. Київ: Дніпро, 1988. 487 с.
12. Гончар О. Т. Твори: В 7-и томах. Т. 4. Київ: Дніпро, 1987. 589 с.
13. Sagan F. Les faux fuyants. Paris: Julliard, 1991. 256 p.

Швец А. В. Номинативные предложения как средство реализации когнитивной и коммуникативной функций языка (на материале английского, французского и украинского языков)

Аннотация. В статье раскрыта специфика реализации когнитивной и коммуникативной функций языка номинативными предложениями английского, французского и украинского языков. Установлено, что когнитивная функция языка реализуется путем репрезентации номи-

нативных предложений исследуемых языков 6 общими синтаксическими концептами. Процесс реализации коммуникативной функции языка представлен участием номинативных предложений в репрезентативных, директивных, экспрессивных и квесетивных речевых актах.

Ключевые слова: номинативное предложение, когнитивная функция языка, коммуникативная функция языка, синтаксический концепт, речевой акт.

Shvets O. Nominative sentences as means of cognitive and communicative language functions representation (in the English, French and Ukrainian languages)

Summary. The article reveals the specifics of cognitive and communicative language functions realization by means of nominative sentences of the English, French and Ukrainian languages. It was established that the cognitive language function is realized by representing the six common syntactic concepts types of the nominative sentences in mentioned languages. The process of the communicative language function implementation is represented by the nominative sentences participation in representative, directive, expressive and interrogative speech acts.

Key words: nominative sentence, cognitive language function, communicative language function, syntactic concept, speech act.